

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА II – Меѓународни тематски зборник

**SCIENCE BEYOND BOUNDARIES II – Thematic Collection of Papers
of International Significance**

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ II - Международный тематический сборник

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

**НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА II:
2. ОДЈЕЦИ**

КОСОВСКА МИТРОВИЦА
2019.

UNIVERSITY OF PRIŠTINA / УНИВЕРЗИТЕТ В ПРИШТИНЕ
FACULTY OF PHILOSOPHY / ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

SCIENCE BEYOND BOUNDARIES II:
2. ECHOES
НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ II:
2. ОТГЛОСКИ

KOSOVSKA MITROVICA
2019

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА – Међународни тематски зборник
SCIENCE BEYOND BOUNDARIES – Thematic Collection of Papers
of International Significance
НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ - Международный тематический сборник

НАУКА БЕЗ ГРАНИЦА II: 2. ОДЈЕЦИ
SCIENCE BEYOND BOUNDARIES II: 2. ECHOES
НАУКА БЕЗ ГРАНИЦ II: 2. ОТТОЛОСКИ

Издавач

*Филозофски факултет Универзитета у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Мишровици*

За издавача

Проф. др Мирјана Лончар-Вујновић

Главни и одговорни уредник издавачке делатности

Проф. др Мирјана Лончар-Вујновић

Уређивачки одбор

*Проф. др Мирјана Лончар Вујновић, проф. др Владан Виријевић, проф. др Младен
Јаковљевић, проф. др Марша Вукојић Лазар, проф. др Оливера Марковић Савић,
проф. др Звездан Арсић, проф. др Александра Костић Тмушић, проф. др Јелена
Михајловић, доц. др Драгана Ситанојевић, доц. др Јелена Бајовић, доц. др Данијела
Кулић, доц. др Неџид Прашевић.*

Рецензенти

*Prof. dr Laurence Armand French, Justiceworks Institute, University of New
Hampshire, Durham, USA*

Prof. dr Davronzhon Erinovich Gaipov, Suleyman Demirel University, Kazakhstan

Prof. dr Alexandra Perovic, University College London, UK

*Prof. dr Nijolė Burkšaitienė, Institute for Literary, Cultural and Translation Studies,
Vilnius University, Lithuania*

Проф. др Александар Живојић, Филозофски факултет Универзитета у Београду

Проф. др Јулијана Вучо, Филолошки факултет Универзитета у Београду

Секретари редакције:

Снежана Зечевић, Мина Лукић

ISBN 978-86-6349-122-9

Међународни тематски зборник *Наука без граница II* резултат је научноистраживачких пројеката *Превод у систему компаративних изучавања националне и стране књижевности и културе* (ОИ 178019) и *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција* (ИИ 47023), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

ФИЛОЗОФСКИ ОДЈЕЦИ / PHILOSOPHICAL REVERBERATIONS / ОТГЛОСКИ ФИЛОСОФИИ

Владислав Анатољевич Песоцкиј <i>Философема в структуре философскогo знања.....</i>	3
Александар М. Петровић <i>Границе историјске кризе наше културе ио преокрећима у философији.....</i>	17
Неџиб М. Прашевић <i>Значај изузетика.....</i>	35
Бранкица В. Поповић <i>Солидарности као основна морална вредности.....</i>	49
Александар Д. Ристески <i>Монадологија као философија духа.....</i>	61

ТРАГОВИ ПРОШЛОСТИ / TRACES OF THE PAST / СЛЕДЫ ПРОШЛОГО

Радмило Б. Пекић <i>Пословање Бањана у Дубровнику од xiv–xv вијека.....</i>	95
Глигор М. Самарџић <i>О безбједности промета и сигурности путовања на југу Горње Мезије ..</i>	115
Владан Р. Виријевић <i>Полиитичке и друштвено-економске прилике у Краљевини Југославији 1936. године – једно виђење турске шtamпе.....</i>	129
Марија Косић <i>The Use of Hashish and Opium.....</i>	143
Милош З. Ђорђевић, Даница М. Добросављевић <i>Земље неоаквистике под хабзбуршком влашћу у 18. веку.....</i>	157

СВЕДОЦИ ПРОШЛОСТИ / WARRANTS
OF THE PAST / СВИДЕТЕЛИ ПРОШЛЫХ ВРЕМЁН

- Данијела Т. Теших Радванових, Милош Ј. Јанковић
*Прилои интерпретацији представа на оруђи
касноантичких предмета са централној Балкана.....* 177
- Роза Г. Дамико, Сања Р. Пајић
*Црква Свете Тројице у комплексу Свете Стефана у Болоњи:
Фреска Светог Петра и ушницај византијске уметности
на болоњско сликарство на прелазу XIII века у XIV век.....* 203
- Миљана М. Матић
Књижевски портрети у српском сликарству 16. и 17. века..... 227
- Марта М. Вукотић Лазар, Оливера Марковић Савић
*Лик и дело жене у архитектури бивше Југославије
са посебним освртом на Републику Србију.....* 253

ДУХОВНО НАСЛЕЂЕ / SPIRITUAL HERITAGE / ДУХОВНОЕ НАСЛЕДИЕ

- Александра С. Костић Тмушић
*Дело Свете Јована Лествичника
у Доментијановом и Теодосијевом стваралаштву.....* 267
- Ђорђе Н. Ђекић, Милош Н. Павловић
Идеологија краља Владислава у делима Доментијана и Теодосија..... 281
- Александра Н. Соврлић
*Ушницај старозавештој предлошка на темејску конструктуру
Житија свјатаго и праведнаго Јосифа прекраснаго Викентија Ракића ...* 297
- Немања Д. Бишевац
Псалми Давидови у краљевским житијима архиепископа Данила II..... 307

ЈЕЗИЧКЕ СЛИКЕ СВЕТА / LINGUISTIC PORTRAITS
OF THE WORLD / ЯЗЫКОВЫЕ КАРТИНЫ МИРА

- Миљана М. Ивановић Баришић, Драгана И. Радвановић
*Етнолошки и етнолингвистички аспекти обуће
у српској традиционалној култури.....* 327

Голуб М. Јашовић
*Проучавање дијалекатске лексике на њосџору
Косова и Метохије њосле Првој свејској рати*..... 347

ПАРАЛЕЛЕ / PARALLELS / ПАРАЛЛЕЛИ

Елена Р. Байович
*Развитие торгово-экономической лексики
русского и сербского языков*..... 375

Исидора Д. Комадина
*Фразеолоџизми са комџоненџама бог, анђео и ђаво
у руском и срџском језику*..... 381

Дејан С. Марковић
*Конверзија, слаџање и акронимија у руској
и срџској комџијуџерској лексици*..... 397

ЈЕЗИЧКЕ СЛИКЕ СВЕТА

LINGUISTIC PORTRAITS OF THE WORLD

ЯЗЫКОВЫЕ КАРТИНЫ МИРА

МИЛИНА М. ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ¹

Етнографски институт САНУ

ДРАГАНА И. РАДОВАНОВИЋ²

Институт за српски језик САНУ

Универзитет у Приштини са привременим седиштем
у Косовској Митровици, Филозофски факултет

Катедра за српски језик и књижевност

ЕТНОЛОШКИ И ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ ОБУЋЕ У СРПСКОЈ ТРАДИЦИОНАЛНОЈ КУЛТУРИ

Аутори за предмет овог рада из области традиционалне културе узимају *обућу* као сегмент *културе одевања*. Обућа је неизоставан елеменат одевног комплета, којим се обезбеђује заштита од хладноће, влаге и топлоте, могућих озледа у простору у коме се људи крећу, као и лакше и стабилније кретање и обављање одређених послова у најразличитијим условима. Временом је, посебно скраћивањем женске кошуље и мушких гаћа, наравно и сусретом с другим културама, обућа попримала све важнију естетску, условно речено модну функцију. У овом сегменту традиционалне српске културе опанак је имао и одржавао централно место, што се види и из овог прилога. Простор истраживања своди се углавном на Републику Србију.

Кључне речи: традиционална култура, култура одевања, народна ношња, обућа, Србија.

---

1 milina.barisic@ei.sanu.ac.rs

2 draganailija@gmail.com

Рајд је резултат истраживања на пројектима 47016: *Интердисциплинарно истраживање културној и језичкој наслеђа Србије. Израда мултимедијалног интернет портала: „Појмовник српске културе“*, Потпројекат 2. *Етнолошко и антрополошко тумачење традиције* и 178020: *Дијалектолошка истраживања српској језичкој просјора*. Пројекте у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У комплексу културних појава које подводимо под појам традиционалне културе, због свог значаја за заједницу и појединца, издваја се *култура одевања*, а у оквиру ње *обућа* као неизоставан сегмент одевног комплета. У најширем смислу, под обућом се подразумева све оно што људи обувају у циљу заштите од хладноће, влаге, топлоте и могућих озледа, јер обућа треба да омогући лакше и сигурније кретање и обављање одређених послова у најразличитијим условима. Мада је основна функција обуће заштитна, са скраћивањем појединих одевних хаљетака – женске кошуље и мушких гаћа пре свега – обућа је, осим утилитарног карактера, попримала извесну естетску функцију, украшавање овог дела тела, условно речено – модну. Остваривање тих све разноврснијих и свестранијих улога, кроз време, подразумевало је усавршавање материјала, прибора односно алата, као и занатских вештина. Природни услови, географски и климатски, наравно мењани сеобама, потом сусрети култура и врсте послова, сталних и оних који су освајани, ширили су и захтеве и могућности њихове реализације.

У овом сегменту традиционалне српске културе *ојџанак* је имао и одржавао централно место, дуговечношћу и распрострањеношћу. Као културна позајмљеница реч је ушла у више балканских језика, формирајући и у тим језицима читаве лексичке породице (уп. нпр. у румунском *opincă* и у албанском *oringë*; лексичко гнездо је изванредно обрађено, етимолошки и семантички, под *peti* код Скока). Односи се то донекле и на време када се као конкурент занатској и кућној радиности појавила фабричка производња. Зато овај рад као основни предмет етнолингвистичке анализе има семему *ојџанак*, и то углавном на терену Републике Србије (између осталог и због доступности сигурније и потпуније документације).

Као и други одевни предмети, тако је и обућа свеобухватније сагледљива тек од средине 19. века. Од тада постоје поузданији подаци о њеном изгледу, употреби и начину израде. Колико је из досадашњих истраживања познато, обућа се много спорије мењала у односу на друге делове мушке и женске одеће, али је, као уосталом и одећа у целини, прошла одређену развојну линију.

Према *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика „обућа* (обично збирно) [је] општи назив за предмете који се носе на ногама (ципеле, чизме, опанке, папуче и сл.)“ (РСАНУ, 2001, *обућа*), док глагол *обући* у једном од значења подразумева „навући на ноге (обућу, чарапе), назути“ (РСАНУ, 2001, *обући*). Слично објашњење се проналази и у Речнику српског језика Матице српске према коме је обућа „све што се обува и обухвата стопало сем чарапа (ципеле, чизме, опанци и др.)“, а обути је у значењу „навући обућу на ноге“ (РМС, 2011, *обућа, обући*). Народна обућа у словенској

старини била је опште позната као *обувь* – врста најстаријих опанака који су се у дугом временском периоду задржали код карпатских и балканских Словена. „Поред старе словенске обуће, опанака прављених од сирове коже, која се делимично именом и обликом сачувала до данашњих дана, стари Словени су носили обућу плетену од лике, звану *лайай*, *лайце* или *лайши*“ (Шобић, 1955, стр. 21). Глагол *обуши* (и од њега изведене речи *обућа*, *обуваши*, *изуши*, *назуши* и сл.) прасловенска је реч *ob-uti, с паралелама у балтијским језицима и латинском (в. код Скока и Фасмера; загонетно је, донекле -з- у *назуши се*, *назувица* и сл.; верујемо да је морфонолошка аналогија преко *изуши* прихватљиво тумачење).

Да се обући у народу придавао одређени значај, не само у функционалном смислу, показују и пословице које је забележио Вук Ст. Караџић: *Ко доцније устаје, обојка му нестјаје; Пољедај му обућу, ја ја љушијај у кућу; Образ му је као опанак; Ком обојци, ком опанци; Ко ти вјеровоа опанке ти изио; Чизма љаву чува, шубара је квари* (Стеф. Караџић, 1987). Занимљиво је и распрострањено: *изуши се некоме*, у значењу „отворити се, докраја се поверити“. Међутим, све ово је за неку посебну анализу. Колико је био за економију значајан опанчарски занат,³ показује и постојање опанчарске славе Светог Саве. Свети Сава је, према народном веровању, научио људе како се штави кожа, па га због тога опанчари и празнују као своју еснафску славу. Тако су, на пример, у таковском крају опанчари славили Светог Саву, јер је он, „како се верује и прича, показао како да се штави кожа и прави опанак. Он је уштавио кожу у кори брезовој и јоховој (а после је пронађен начин штављења помоћу шишарке)“ (Филиповић, 1972, стр. 188).

Изгледом и функцијом, предмети које подводимо под општи термин материјалне културе, а у оквиру ње и културе одевања, па самим тим и обуће, одређујуће су утицали на природни и привредни амбијент, историјске околности које су мање или више одређивале економски, привредни, културни, образовни развој друштвене заједнице, кроз 19. век, а значајним делом и у 20. веку. У том смислу, историју Србије, почев од првих устанака за ослобођење у 19. веку и обнављања српске државности, обележиле су честе промене граница, бројни ратни сукоби, додири са различитим културама и наравно њихов мањи или већи утицај на живот и развој српске заједнице, учестала померања становништва – миграције, у оквиру српског етничког простора, али и шире. Све побројано, као и други чиниоци свакако да су оставили значајног трага у различитим сегментима живота, па самим тим и култури оде-

3 О занатима и њиховом значају за економију Србије видети: Вучо, 1954; 1958.

вања у времену доминације традиционалне културе, па стога није необично да се њихови утицаји препознају и у деценијама после Другог светског рата. Сложеност, разноврсност и у културолошком смислу слојевитост културе одевања видљиви су, поред осталог, и кроз богатство народних ношњи – њених типова, варијанти облика и кроја, архаичне технологије прераде материјала који су коришћени за њихову израду, али и кроз разноврсне начине и технике украшавања. У одевним елементима препознатљиви су елементи старобалканске, старословенске, словенске, византијске, оријенталне, али и елементи из европске културе одевања. Међутим, и поред бројних утицаја и других различитих чинилаца, на српском етничком простору створена су одевна обележја која су постала карактеристика и специфичност само српске културе (уп. Бјеладиновић-Јергић, 2011, стр. 6-12; Шарац-Момчиловић, 1996, стр. 11, 13).

И док народне ношње одликује богатство различитих типова и варијанти, дотле обућу карактерише одређена типска уједначеност. Разлике у обући односе се на начин израде и степен технолошке обрађености основне сировине – коже од које се обућа претежно израђивала. „Кожа која је коришћена за израду одеће је сирова – непрерађена, полупрерађена – полуштављена и прерађена – уштављена, занатски или фабрички. Осим коже, за израду обуће су коришћени и други материјали: дрво, гума, тканине (од свиле и памука: атлас, плиш, сомот, брокат, женила), памучни конац, сицима⁴ и др. било да је реч о обући израђеној у кућној радиности било да су је радиле сеоске или градске занатлије, или да је произведена индустријски. Без обзира на материјал од кога је, она је саставни део одређене ношње или костима“ (Шарац-Момчиловић, 1996, стр. 13).

Израда обуће обављана је у оквиру кућне радиности и за њу су обично били задужени мушки чланови домаћинства. Они су је израђивали за своје личне потребе или пак за потребе својих укућана. Међутим, у одређеним ситуацијама израда опанака (претежно пресних) била је и у делокругу жена, а каткад и деце (Милићевић, 1894, стр. 38). И док је кућна производња задовољавала породичне потребе за обућом која је била најједноставније познате израде – *ѝресни ојанак*, дотле су занатлије, као што су опанчари, чизмеџије, папуџије, нанулџије, кондурџије, шустери и други, израђивали обућу по наруџбини, али и по сопственом избору намењену тржишту. Са индустријском производњом креће и већа употреба обуће; у Србији од двадесетих година 20. века. Вероватно су такође били пресни опанци *ножањ*, у мн. *ножњи*

4 Занатски упредена памучна нит коришћена углавном за израду лица за опанке – узица, коноп, уже (Шкалајић, 1989, *сицим*).

(без географског лоцирања), забележени у Вуковом Рјечнику из 1852. године. Назив је прозирно мотивисан тиме што су прављени од коже са говеђих ногу. Међутим, споран је детерминатор *нечачињени* (код Вука дат у загради).⁵

Свакако да је значајно напоменути да је богатији слој сеоског становништва већ крајем 19. века почео да, поред опанака, у одређеним приликама (свечаности, празници и сл.) носи ципеле – обућу типичну за градску (урбану) средину. С друге стране, међу сеоским становништвом ходање без обуће, нарочито лети, било је веома распрострањено међу децом и женском популацијом, пошто су се они углавном кретали у границама сеоског атара, што и није изискивало обавезно ношење обуће, нарочито у летњим месецима. Тако, на пример, ова појава међу становништвом подавалских насеља није била неуобичајена појава између осталог и због тога што се сматрало да је досонога ходање било здраво.⁶ Обућа је била неизоставна при обављању различитих послова – у пољу или на њиви, у свечаним и празничним приликама, када се ишло у град и сл.

Опанак је, у зависности од начина и употребљеног материјала за израду, у просеку трајао неколико месеци. Међутим, ако је домаћинство било слабијег материјалног стања, обућа је трајала знатно дуже (била је помније чувана и оправљана, крпљена и пенџетирана), јер су биле ограничене могућности за њено чешће обнављање.

Обућа је, судећи по сачуваним подацима, дуго времена била маргинални део одеће и тек у последњих скоро два века она постаје предмет исказивања креативности њених стваралаца. Праћењем најранијих писаних извора, као и оних каснијег датума, затим увидом у ликовне изворе – средњовековне фреске, слике и цртеже настале од средине 19. века, увидом у музејске збирке, као и писану заоставштину са бројних теренских истраживања, која су обављали етнологзи и музејски стручњаци, могуће је установити изглед обуће становника на подручју садашње Србије, ако не у свим њеним варијантама, онда бар најважније фазе кроз које је прошла. Како су ранија истраживања указала, „нема довољно уверљивих података који би били толико поуздани да би могли дати тачну слику народне ношње из ранијих времена“,

5 У Вуковом Рјечнику (1852) стоји: „ножањ, жња, m понајвише се говори пл. *ножњи*, (нечачињени) опанци од коже говеђих *ноју*, eine Art Schuh, calceamentum quoddam“. О томе су писали Е. Фекете (1990, стр. 509–511) и М. Пижурца (1991, стр. 182–184). Први мисли да се ради о значењу „нештављени“, други о „импровизованој“ (непотпуној занатској) изради.

6 Према сазнањима на терену. Иначе, ходање без обуће од скорашњег времена све више препоручују и здравствени радници.

односно пре 19. века. Сачувани подаци о њој су различите природе па самим тим и различите вредности, а углавном се односе „на ношњу и обућу народних старешина и великодостојника а мање на народну одећу и обућу“ (Шобић, 1955, стр. 21).

* * *

Најстарији вид обуће израђиван је од пресне (непрерађене) коже; односи се, наравно, то и на опанке, односно пре свега на њих. Мада нису били превише функционални, ипак су се задржали веома дуго у употреби и поред бројних забрана (тачније – препорука), због њихове штетности у здравственом и хигијенском погледу. „По ослобођењу још до 50. година прошлог столећа⁷ ношени су опанци од сирове коже по целој земљи. И то су у појединим крајевима сељаци сами израђивали целе опанке, па и опуту, а у другим крајевима су опанчари сушили коже и секли опанке, а преплетали их са опутом упреденом и сеченом од овчије коже“ (Савић, 1923, стр. 401) (У Ровцима и Морачи давали су форму опанку окруживањем (уплетањем) целим ободом двема-трима врпцама од опуте; тај део назива се *коломај*, а поступак (*о*)*коломајити* „опточити, окружити“; податке о занимљивој семантици, и пореклу, в. код Скока под *kalam*). Обућа од непрерађене животињске коже – говеђе, свињске, јагњеће и телеће најједноставнија је врста обуће која задовољава елементарну човекову потребу за заштитом стопала. Она је истовремено и пример како неки делови народне ношње и поред привредних, друштвено-економских, културних промена дуго остају непромењени, чувајући првобитни облик, што би значило да су, ипак, постојали одговарајући услови за њихово опстајање. Ова врста обуће најдуже се задржала у источној Србији, где је ношена и после Другог светског рата. До тридесетих година 20. века то је била једина обућа већине становника на Косову и Метохији.⁸ У народу је ова врста обуће била позната у различитим назвањима: *йресни*, *йријесни*, *йрешњаџи*, *сировари*, *шиваџи*, *кришице*..., у зависности у ком су крају израђивани. Пресни опанак је заправо врста плитке обуће, равног или олучастог облика. Сачињавало га је стопало, лице, врх и *врнчаница*, па им отуда назив *врнчани ојаници*, или их чине само стопало, врх и опута, којом се кожа набирала, па отуда и назив – *йрешњаџи* (У деловима Црне Горе, према *Ускочком речнику* Милије Станића и информацијама наших сарадници

7 Односи се на 19. век.

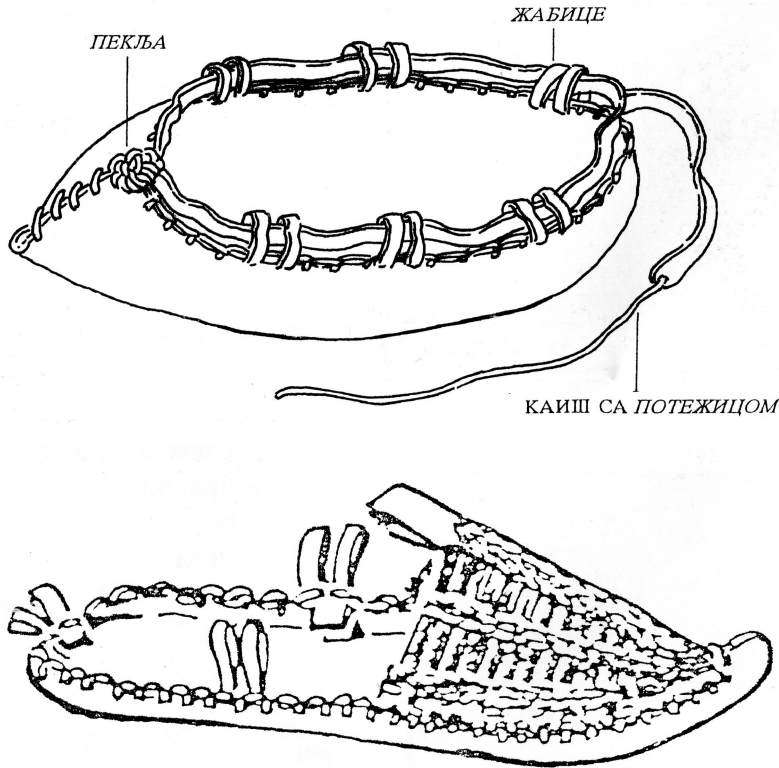
8 О врстама и изгледу пресног опанка на Косову и Метохији видети: Марковић, 1953, стр. 178–186; Дармановић и Менковић, 2013: каталог предмета.

ка, што је вероватно садржано и у етнографским прилозима и записима дијалектолога, називају их *чињени* или *учињени ојанци*). Прешњаци се разликују по начину на који је моделован врх опанка – да ли је само скупљен, прошивен или састављен. Разликују се пресни опанци из околине Зајечара, Ниша, Врања, Крушевца, Студенице и Лесковца од врнчаних опанака из области Рашке, Старог Влаха и са Косова и Метохије. Карактеристично за ову врсту опанака је да су истоветни за све узрасте и оба пола. Повећана прихватљивост у народу за ношење пресних опанака налазила се у чињеници да су они били приступачни, јефтине, подесни и релативно лаки за ход и савлађивање планинских терена. Негативна страна ове обуће налазила се у чињеници да је била неотпорна на влагу, нездрава, краткотрајна и неекономична. Опанци су увек ношени преко чарапа. Зими су, осим чарапа, обувани и *ѝри-ѝлавци* којима се додатно ублажавала хладноћа, као и влага. Током путовања и у време јаке хладноће обуване су још и *назувице*.⁹ У панонској области и деловима источне Србије ношени су *обојци* (< *ob-viti, ob-вој, уп. *завиѝти*, *завој* и сл.) – правоугаони комади отканог вуненог материјала којим су увијане ноге или *калчине* – врста сукнених чарапа. Обојком се назива и комад сукна који се стављао у опанке (као подлога), а ношен је у Шумадији, Врањском Поморављу и у источној Србији (Шарац-Момчиловић, 1996, стр. 19–20).

До треће деценије 20. века пресни опанци су били основна обућа у Пожаревачком, Тимочком Књажевачком, Нишком, Пиротском, Врањском, Моравском, Крушевачком и Студеничком округу. Мада су били изобичајени већ почетком 20. века, у западној Србији спорадично су ношени и у каснијим деценијама. Ови опанци били су радна и дечија обућа у планинским областима, пре свега на Руднику и Копаонику и у годинама после Другог светског рата. Дуго су се задржали у употреби иако су постојали законски прописи који су забрањивали њихово коришћење. Пресне опанке највише је носило становништво у планинским пределима где су се задржали и у деценијама 20. века, док је у областима са развијеном земљорадњом раније напуштено њихово ношење. Пресни опанци су били саставни део старијих облика народних ношњи у централнобалканској, шопској и динарској етничко-географској области. На подручју Војводине израђивани су опанци од уштављене коже у сопственој режији, а називали су се *сабранци* (Шарац-Момчиловић, 1996, стр. 21). У Ибарском Колашину, Штавици и околини Новог Пазара „највише су ношени *ојанци* '*ѝрешњаѝци*', а затим '*црвени ојанци*' од 'полуучињене' говеђе, ређе свињске коже. У дежевским селима

9 *Назувице* су врста кратких чарапа које су навлачене на стопала, али их не покривају у целисти.

појединци су имали и 'шћавне опанке', које су добављали из варошице Рашке“ (Бјеладиновић, 1979, стр. 92).

Слика 1 и 2: Пресни опанак (Сви сликовни прилози у тексту преузети су из: Вера Шарац-Момчиловић, 1996, *Обућа у Србији. Каталог изложбе*. Београд: Етнографски музеј.)

Поред опанака од непрерађене коже, у оквиру кућне радиности израђивана је и обућа од дрвета, гуме, вуне, али и од гвожђа мада врло ретко¹⁰. Ова обућа није била толико распрострањена и масовно употребљавана као опанци, али је постојало знање о начину њене израде и употребе. Дрвена обућа израђивана је од врбовог, липовог или брезовог дрвета. Дрвени опанци или дрвењаци ношени су само по лошем времену и када су се обављали послови ван куће. Ова врста обуће највише је ношена у Војводини. Тако је, на при-

¹⁰ Примерак овакве врсте опанака депонован је у Етнографском музеју у Београду. На податку захваљујемо Ранку Баришићу, музејском саветнику у пензији.

мер, у Апатину постојала „велика кућевна индустрија дрвених ципела, која израђује на десетине хиљада ципела из јагњеде и тополовине и тиме се баве 50 предузетника“ (Савић, 1922, стр. 257). Према писаним подацима, дрвене обуће је било на Копаонику и околини Босилеграда.¹¹ Крајем 19. века у Старом Колашину и селима у околини Новог Пазара сељаци су израђивали обућу од коре трешњевог дрвета. Стопало је било од сирове коре дрвета, а лице од коже. У употреби су били само током лета као обућа пастира и сиромашнијих сељака (Филиповић, 1962а, стр. 61).

Потреба за квалитетнијом и издржљивијом обућом при обављању свакодневних послова приморала је људе да потраже и друге материјале за њихову израду. Једна од сировина која релативно рано почиње да се користи је гума. „Гуму, као материјал за израду обуће људи су почели да користе тридесетих година 20. века. За израду стопала коришћена је унутрашња аутомобилска гума, а за лице, осим гуме, још и памучни конац и кожа. Гумени опанци су били издржљивији, отпорнији на влагу и јефтинији од пресних опанака. Носили су их људи у Стигу, Ресави, шопској области, Метохији и другим крајевима Србије“ (Шарац-Момчиловић, 1996, стр. 23). Тако су, на пример, од средине тридесетих година 20. века становници златиборских села углавном носили опанке који су се производили у фабрикама „Бата“, зване *батковице* и у фабрици „Тигар“, зване *йироћанце*. Истовремено са појавом индустријских гумених опанака у оптицају су и опанци који су ручно израђивани (в. Шобић, 1954, стр. 272–276).

У оквиру кућне радиности израђивана је и обућа од различитог предива. Вуна или вуница била је основни материјал од кога је прављена. Израда ове обуће је било задужење жена које су је израђивале техником плетења са једном или пет игала. Покривала је читаво стопало а обувала се навлачењем. Првобитно је била намењена за кућну употребу, временом се појачавала кожном ђоном па се могла носити и ван куће. Ношена је највише у Војводини, а називана је *чоче*, *зейе* и *чарайци* (Филиповић, 1962, стр. 37).

***

Са појавом нових заната којима је основна делатност израда различите врсте обуће намењене не само сеоском већ и градском становништву унапређује се израда обуће јер се користе коже бољег квалитета, али се истовремено уводе и други материјали за њихову израду сомот, плиш, сатен, чоја, разне врсте платна, лак-кожа и други. Занати попут опанчарског, обућарског, папуцијског и других који се јављају у другој половини 19. века опстајали су до

11 Сачувани примерци налазе се у фонду Етнографског музеја у Београду.

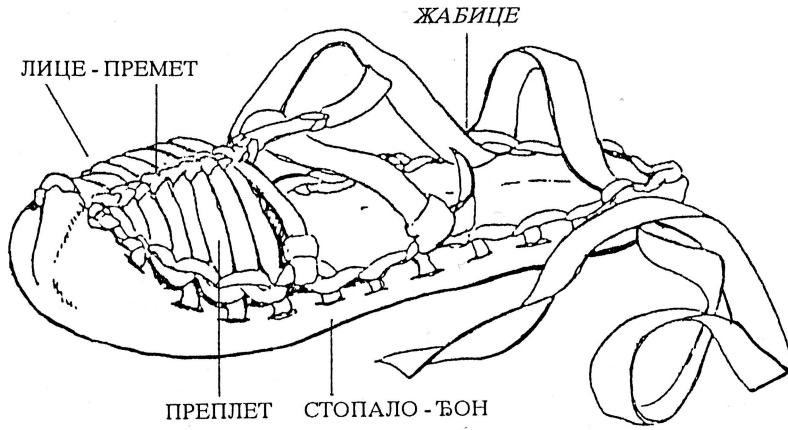
скорашњег времена са својом производњом.¹² Од средине 19. века у Србији се израђују три основне врсте опанака: *црвени* опанци (*црвењаши*), грађени опанци *ђонаши* (*ђоновски*)¹³ и опанци *капичари*. Црвени опанци су у Србију пренесени из Босне, а прво су почели да се израђују у Ужицу; ђоновски опанци почели су да се израђују прво у Шапцу око 1870. године; опанци капичари пренети су јужно од Саве и Дунава из „прека“, а са њиховом употребом се почиње после 1920. године. Опанчарски занат је врхунац свог развоја достигао у периоду између два светска рата, од када је почео да стагнира, али је ипак опстајао и у потоњим деценијама. За опанке се каже да се *џраде*, *шију* или *ојуте*. *Градили* су их мајстори опанчари.

Опанци црвењаши израђивани су од полууштављене говеђе коже црвене боје, по чему су добили назив. „По ослобођењу још до 50. година прошлог [19.] столећа ношени су опанци од сирове коже по целој земљи. И то су у појединим крајевима сељаци сами израђивали целе опанке, па и опуту, а у другим крајевима су опанчари сушили коже и секли у опанке, а преплетали их са опутом упреденом и сеченом од овчије коже. Тек 50. године [19. века] почело се ширити ношење црвених опанака и то из Ужица, које је у то време било знатно занатско место. Ношење црвених опанака дошло је у Ужице из Босне. [...] Одатле је се ширило у Чачак, Горњи Милановац, Ваљево, Крагујевац, Београд, тако да је цела западна Србија носила већим делом само црвене опанке. Ужице је имало велики број опанчара, који су већи део израђене робе по варошима у Чачку, Ваљеву, Мрчајевцима, Рашки, Крупњу, Убу, Обреновцу и т. д. продавали. И тако вашарима су се шириле употребе црвених опанака даље. Забрана продаје опанака на вашарима највише је шкодила Ужичанима [...]. Тако је исто шкодило и Ваљевцима, а другим опанчарима је добро дошло“ (Савић, 1923, стр. 401). И у осталим местима већина опанчара је осим *џрађених*, израђивала и опанке *црвењаше*. „Крајем XIX века носили су се црвени опанци ’црвењаци’ од пресне коже, нарочито у потпланинским селима. Истовремено израђивани су и опанци ’ђонаши’ са преплетом, који су били распрострањени по целом Јадру“ (Јовановић и Бјеладиновић, 1964, стр. 310).

Ови опанци састојали су се од *ђона*, *лица ојуте* и *каиша* којим се причвршћују за ногу. На њима је врх мали, широк и мало повијен према горе. Лице опанка састављено је од премета, уско исечених трака тање коже које спајају бочне стране *ђона* и преплета, као и попречних трака на средини опанка и са стране који су га фиксирали. Ови опанци су зими ношени преко чарапа и на-

12 О развоју заната и занатским удружењима видети: Вучо, 1954; 1958.

13 Ђон на турском значи учињена кожа (Шкаљић, 1989, *ђон*).

Слика 3: Црвени опанак

зувица, а лети су обувани на босу ногу. Носили су их мушкарци, жене и деца. У поређењу са опанцима израђеним од пресне коже били су нешто квалитетнији, па су могли трајати до три месеца. Такође су били неотпорни на влагу, а сушењем су губили облик. Опанчари су их израђивали од коже коју су сами штавили у јововој или дрзеној сувој кори од које се уједно дојила у црвену боју (Шобић, 1955, стр. 34-36).

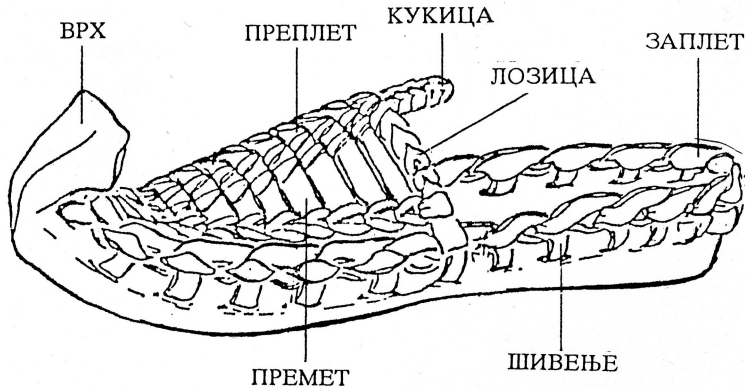
У Србији је израда *ђоновских*, односно опанака од уштављене коже почела на прелазу из 19. у 20. век – негде око 1900. године, и то прво у Шапцу. Ови опанци су врло брзо сасвим потиснули израду опанака од полууштављене коже. Ђоновски опанци били су обућа за већину сеоског становништва тридесетих година прошлог века јер су према квалитету употребљене сировине и начина израде коришћени и као летња и као зимска обућа, али и као обућа за суво и за влажно време. Називи ових опанака сведоче о њиховој прихваћености у готово свим деловима Србије, а најчешће се односе на место у ком су израђени: *шабачки*, *ваљевски*, *ужички*, *шумадијски*, *космајски*, *качерски*, *колубарски* и *моравски* опанци. Називи *ђонаши* и *џрађени* у Шумадији, *носке* и *џриштовљени* у ужичком крају, *џокривенци* и *шћављеници* у источној Србији, *мрки* и *килаши* у Пожаревцу и околини, *џешки* у околини Смедерева и Гроцке, *шиљкаши* у Београдској Посавини, *рвари* и *џрађени* опанци у Ресави, *шиљкани* у Јадру, *кукичари* у Лозници, *џонови* у рачанском крају, *брњи-чари* и *каишари* у Бачкој, указују на структурне особине, изглед или начин њихове израде. Најраспрострањенији је био шабачки тип опанка јер се израђивао у готово свим крајевима Србије. Лице овог опанка је од широко сече-

не опуте, док је ђон широк, раван и плитак. Овај опанак је дубоко затворен у предњем делу. Врх му је прав, мали и широко отворен. Из *шивења* на пети и на бочним странама извучене су три *жаблице*, кроз које се провлачио каиш који се обавија око ногу (Шарац-Момчиловић, 1996, стр. 33-34).

Опанак чини *ђон*, *лице*, *врх* и *каиш* за причвршћивање уз ногу. *Лице* образују прамет и преплет. У западној и источној Србији називају га *јорњиштије*, а у Војводини – *образина*. *Лице* се код већине завршава *лозицом*. По ивици је врчаницом израђен *зайлети* или *шивење*. И *ђон* је различит у зависности од краја. Може бити узак или широк, раван или олучаст, са плићим или дубљим *лубовима*. Однос премета и преплета на лицу опанка одређивао је да ли ће бити прост, полупокривен или покривен (Шобић, 1955, стр. 40). „Ако је прамет шире опуте, а преплет иде кроз средину лица у један до четири реда са стране поред ђона, онда је опанак *јроси*. Прости опанци су највише ношени. Ако је број преплета кроз средину већи од шест, са два до три преплета са стране, опанак је *јолујокривен*. Када преплет иде преко целе површине предмета, опанак је *јокривен*, лепши је и финије је израде. [...] *Лозица* којом је оивичено лице може бити: *обична*, *нејрејлешена* и *јрејлешена*, везана је за лице, као на опанцима који се израђују у Смедереву, Гроцкој и Пожаревцу и одвојена, као на шабачким опанцима. Опанци који су касније рађени имају изнад *шивења зайлети*, који може да иде дуж целе ивице или делимично, само иза пете“ (Шарац-Момчиловић, 1996, стр. 34–35). Најизразитији и најпрепознатљивији део опанака је његов *врх* који се различито називао: *нос*, *вр*, *рџ*, *носци*, *кљун*, *шљивица*, *шиљак* и *ројал*, а настао је од набора који се стварају при изради опанка, односно при скупљању ивице коже опутом. Око 1925. године постао је главни украс на обући јер су богатији желели да на тај начин буду запажени на сеоским скуповима, па су захтевали од опанчара да им се изради што већи и што изразитији врх. Међутим, за обављање сеоских послова коришћени су опанци са мањим, па самим тим и практичнијим врховима (Шобић, 1955, стр. 46–48). „У источној Србији женски опанци немају врх, док је у осталим крајевима на женским опанцима мањи, као и код опанака које су носиле старије особе. *Каиши* који су причвршћивали опанак за ногу, зову се *обувачи*, а они који се омотавају око ноге су *завијачи*, завршавали су се кукицом од метала – *ијјавицом*. Обувачи су ужи од завијача. Дуги су око једног метра. Прављени су од овчије, козје или телеће коже, а било их је и од лаковане коже. Њихова функција била је да причврсте опанак за ногу, а касније су имали само украсну функцију. Појавом опанака лесичара, који су називани и самообувачи јер су имали каиш који се

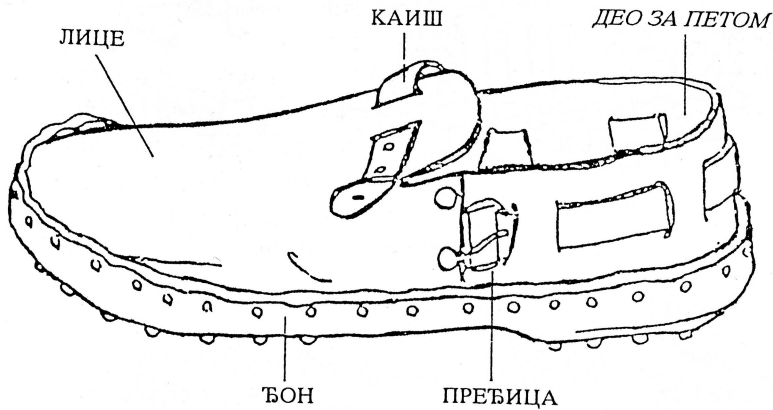
закопчавао пређицом, каиши су нестали из употребе“ (Шарац-Момчиловић, 1996, стр. 36).

Слика 4: Ћоновски опанак

Упоредо са израдом ћоновских опанака са *прејлејтом* и *преметом* израђују се и *опанци капичари* који изгледом више подсећају на ципеле. „У последње време у Мачви почели су да се носе опанци капичари, који се тиме, што с преда затварају ногу, приближавају ципелама. У исто време почињу у Мачви да носе више ципеле, тако да има изгледа, да ће оне све више продирати у народ. [...] Један разлог зашто се опанци држе, то је што они личе нашој народној ношњи, док ципеле не стоје лепо уз нашу народну ношњу. Тек са напуштањем исте опанци ће бити напуштени“ (Савић, 1923, стр. 406), што је, како је време показало, била реална ауторова претпоставка. Ови опанци су из Војводине пренесени у Србију. Тако су, на пример, у београдској Посавини прихваћени најпре од старијих становника који их почињу носити пред Први светски рат. Правили су их београдски опанчари од црне фабричке коже. Осим преко Мачве и околине Београда опанци капичари се шире и преко Пожаревца и Смедерева. „Сем имена 'капичари' зову се још и 'банатски', 'пречански', 'швапски', 'хајдучки', затим 'лубаши' и 'заклопљени'. Има их неколико врста. Једни су са одвојеном нашивеном 'капном', а други имају лице из једног парчета коже, без капне“ (Шобић, 1955, стр. 52).

Обућа је важан део одеће, она употпуњава одевни комплет. Овај неизоставни део одеће дуго времена није привлачио у довољној мери истраживачку пажњу, а чини се, с обзиром на доступна материјална факта, да није у до-

Слика 5: Опанак Капичар

вољној мери био у значајнијем делокругу креативне иницијативе ни оних који су је стварали и носили. Узроци таквог стања свакако да су последица начина живота људи у minulим вековима, а са ове дистанце посматрано чини се да обућа није сматрана ни много вредним делом одеће да би јој се посвећивала значајнија пажња, иако је човек доста времена проводио у ходу, како у прошлости тако и данас. Обућа тек у последња два века постаје предмет повећаног интересовања стваралаца (модних креатора) и самих корисника, па самим тим и индустрије и трговине.

Литература

- Бјеладиновић, Ј. (2011). Традиционална ношња Срба у XIX и XX веку. У: Ј. Бјеладиновић, *Народне ношње Срба у XIX и XX веку* (6-12). Београд: Етнографски музеј.
- Бјеладиновић, Ј. (1979). „Српска народна ношња у Ибарском Колашину, Штавици и околини Новог Пазара“. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 43, 57–118.
- Вучо, Н. (1954). *Распадање еснафа у Србији*. Књига прва. Српска академија наука и уметности: Поседна издања, књ. ССХП: Историјски институт, књ. 5. Београд: Научна књига.
- Вучо, Н. (1958). *Распадање еснафа у Србији – положај занатлија и занатских радника*. Књига друга. Српска академија наука и уметности: Поседна издања, књ. СССП: Историјски институт, књ. 9. Београд: Научна књига.
- Дармановић, М. и Менковић, М. (2013). *Етнографско наслеђе Косова и Метохије: одевање и текстил из збирки музеја у Приштини и Етнографског музеја у Београду*. Београд: Музеј у Приштини – Етнографски музеј.

- Јовановић, М. и Бјеладиновић, Ј. (1964). Народна ношња. У: Јадар – Вуков завичај. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, 27, 303–344.
- Марковић, З. (1953). О опанцима на Косову и Метохији. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, XVI, 178–186.
- Марковић, З. (1954). Прилог проучавању израде гумених опанака у ужичкој области. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, XVII, 272–276.
- Милићевић, М. (1894). *Живот Срба сељака*. Српски Етнографски зборник (1). Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
- Пижурица, М. (1991). Напомене уз прилог Егона Фекетеа. Значење једног трпног придева („неначињени“) у Вуковом Рјечнику. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XXXIV, 182–184.
- РМС 2011: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ 2001: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. XVI. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Савић, М. (1922). *Наша индустрија и занатли: њине основице, ситање, односи, важности, иушјеви, прошлости и будућности*. Књига II. Сарајево: Министарство трговине и индустрије.
- Савић, М. (1923). *Наша индустрија и занатли: њине основице, ситање, односи, важности, иушјеви, прошлости и будућности*. Књига III. Сарајево: Министарство трговине и индустрије.
- Skok, P. (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (I–IV). Zagreb: JAZU.
- Караџић, В. (1852). *Српски рјечник*. Сабрана дела Вука Караџића. Београд: Просвета.
- Караџић, В. (1987). *Српске народне пословице*. Сабрана дела Вука Караџића. Београд: Просвета – Нолит.
- Фасмер, М. (1986–1987). *Ятимологический словарь русского языка* (I–IV), Москва.
- Фекете, Е. (1990). Значење једног трпног придева („неначињени“) у Вуковом Речнику. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XXXIII, 509–511.
- Filipović, M. (1962). *Prilozi i građa*, 1. Novi Sad: Vojvođanski muzej.
- Филиповић, М. (1962а). Утицаји географске средине на наше народне ношње. *Етнолошки преглед*, 4, 56–63.
- Филиповић, М. (1972). *Таковци: етнолошка посмајрања*. Српски Етнографски зборник, књ. LXXXIV. Одељење друштвених наука: Расправе и грађа, књ. 7. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Шарац-Момчиловић, В. (1996). *Обућа у Србији*. Каталог изложбе. Београд: Етнографски музеј.
- Škaljić, A. (1989). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

- Шобић, Ј. (1954). Прилог проучавању израде гумених опанака у ужичкој области. *Гласник Етнографској музеја у Београду*, XVII, 272–276.
- Шобић, Ј. (1955). Опанци и опанчарски занат у Србији с освртом на музејске збирке. *Гласник Етнографској музеја у Београду*, XVIII, 21–65.

ПРИЛОГ

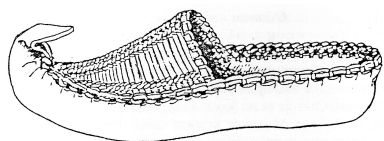
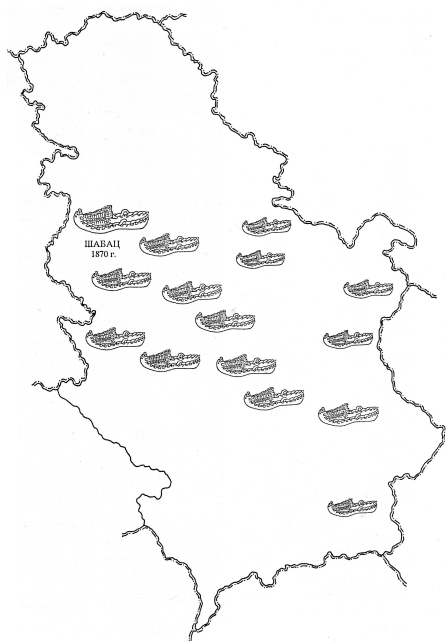

Слика 6: Пресни опанак, распрострањеност

Слика 7: Црвени опанак, распрострањеност

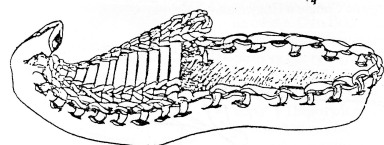
Слика 8: Ћоновски опанак, РАСПРОСТРАЊЕНОСТ

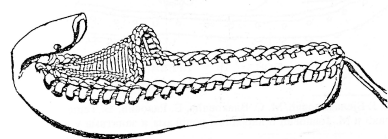
Моравски опанак

Колубарски опанак

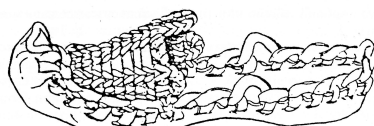

Сјарији ужички опанак

Новији ужички опанак

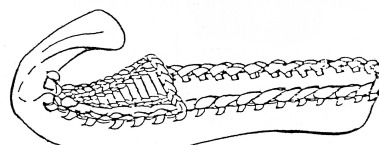
Слика 9: Ћоновски опанак, врсте

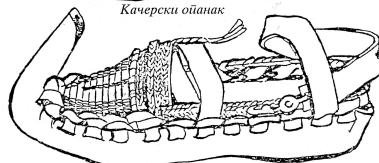
Сјарији ѓоновски опанак

Сјарији шумедијски опанак

Качерски опанак

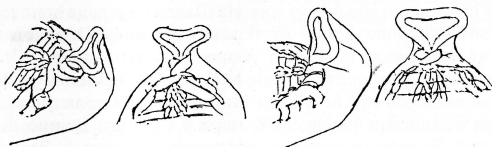

Космајски опанак

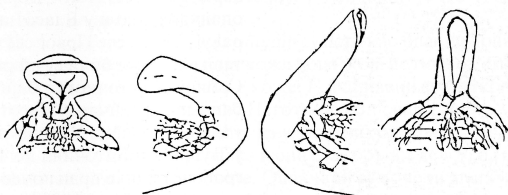
Слика 10: Ћоновски опанак, врсте

Облици врхова грађених
опанака

Шабачки

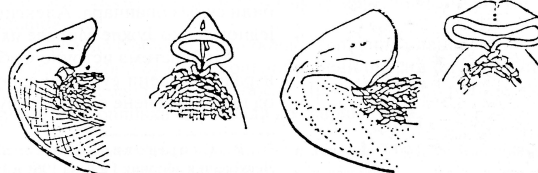
Шумадијски
(Качерски, Космајски)

Моравски
Колубарски

Источна Србија
Негојинска Крајина

Слика 11: Врхови опанака

MILINA M. IVANOVIĆ BARIŠIĆ

SASA Ethnographic Institute, Belgrade

DRAGANA I. RADOVANOVIĆ

SASA Institute for Serbian Language, Belgrade

University of Priština in Kosovska Mitrovica

Faculty of Philosophy

ETHNOLINGUISTIC ASPECT OF FOOT WEAR IN TRADITIONAL SERBIAN CULTURE

Summary

Foot wear complements the clothing outfit, while it makes a man “shaped”. As with other garments, foot wear, as a part of the traditional clothing style, has suffered transformation before completely disappearing.

The disappearance of foot wear from the traditional clothing style, in addition to the quickened modernisation after the war, has influenced the system of terminology. The aim of the authors is to contextualise certain ethnographic and lexical facts in accordance with the previous cultural studies and research in the field of linguistic geography.

Keywords: clothes, foot wear, traditional culture, terminology of foot wear, Serbia.

Лектура и коректура – Центар за НИРИД:
Александра Соврлић (српски), Сузана Стојковић (руски), Аниџа Јанковић (енглески), Бобан Сџанојевић (француски)

Слог

Бобан Сџанојевић

Тираж: 200

Штампа: Graficolor, Краљево

Радови се објављују и дистрибуирају у складу са лиценцом Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0. (CC BY NC 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Оцене изнете у радовима лични су ставови аутора засновани на њиховим истраживањима и не изражавају мишљење Уређивачког одбора нити установе у којој су аутори запослени.

CIP - Каталогизација у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

316.72(082)

82.09(082)

316.4(082)

НАУКА без граница II : [међународни тематски зборник]. 2, Одједи / [главни и одговорни уредник делатности Мирјана Лончар-Вујновић]. - Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2019 (Краљево : Graficolor). - IX, 407 стр. : илустр. ; 24 cm

На спор насл. стр.: Science Beyond Boundaries 2 . 1, Echoes ; Наука без границ 2. 1, Отголоски. - Радови на срп., енгл. и рус. језику. -

"Међународни тематски зборник 'Наука без граница II' резултат је научноистраживачких пројеката Превод у систему компаративних изучавања националне и стране књижевности и културе ... и Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција ..." --> прелим. стр. - Тираж 200. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на срп., енгл. или рус.

ISBN 978-86-6349-122-9

1. Уп. ств. насл. 2. Лончар-Вујновић, Мирјана, 1966- [главни уредник]

а) Мултикултурализам -- Зборници б) Компаративна књижевност -- Зборници в) Друштвене прилике -- Зборници

COBISS.SR-ID 277737740